

Kvinto Septimije Florenclje Tertulijan

1. O njegovu životu.

UTARNJI razvoj ove »silne ličnosti« na medi drugog i trećega stoljeća dosta nam je poznat. U mnogome je nalik na časovito sijevanje vanredno sjajnog meteora, koji se istotako naglo srušio i ugasio kao što je prije za čas sinuo i proletio nad obzorjem. Ali slabo što točno znamo o vanjskom okviru Tertuli'anova života i o kronologijskim prilikama njegovih brojnih spisa. Živio je Tertulijan do visoke starosti, nekako izmetu g. 160. i g. 240., i to ponajviše u evom rodnom gradu Kartagi. Jedamput¹ jasno spominje, da je nekoć bio u Rimu. Kao sin rimskoga prokonzularnog stotnika svestrano se izobrazio u latinskoj i grčkoj književnosti, u povijesti, arheologiji, medicini i peripateičkoj filozofiji te se osobito bavio pravnim naukama. Euzebiie ga prikazuje kao izvrsnog poznavaoaca rimskih zakona, a to potvrđuju i njegovi spisi. Čini se, da je neko vrijeme i vršio odvjetničku službu. Uzgojen u raskalašenom poganstvu oženio se sa pogankom, ali priznaje, da se ogriješio i preljubom,³

Izmeću g. 193. i g. 195. iskreno se obrati na kršćanstvo, fito ga je prije prezreo kao smiješnu ludost. Tvrde također, da je po-tao svećenikom, što ipak nije sigurno. Divna stalnost kršćana u krvavim progonstvima i moć njihova nad nečistim duhovima silno se dojmila njegova strastvenog temperamenta i tako je svim žarom svoga srca pristao uz spoznatu istinu te u raznim spisima moćno branio katoličku vjeru protiv poganstva i krivovjerstva.

Samo je vječna šteta, što taj veleum i silni borac nije umio svladati žestinu svog temperamenta, iako je u uvodu svoga lijepog spisa o strpljivosti bolno priznao: »Ja preveliki bijednik v. i. eda gorim od vatre nestrpljivosti.« Nije nažalost stalno i praktično provodio riječ Mudraca: »Bolji je spor na gnjev nego junak, i gospodar vlastitoga srca bolji je nego osvojitelj gradova.« (Poni, 16, 32) Već u katoličkoj periodi Tertulijanovoj neugodno djeluje ta žestina njegova čuvstva, I profesor Bardenhewer dobro ga opisuje, gdje o njemu veli »Valjda nema pisca, na kojem bi se bolje ispunila ona Buffonova: *Le style c' est l' homme*« (Slog je čovjek), koji bi tako otkrio svoje srce u spisima kao Tertulijan. Život mu je borba: borba s drugima, borba sa samim sobom., Svi njegovi spisi nose značajni biljeg ratobornog duha, Svuda je dosta ujedljiv, bilo da iz njega govori sveta revnost, koja vjernoga katolika zanosi do prevelike strogosti; bilo da kao Montanist plamti bijesnom mržnjom na tobožnju popustljivost katoličke

¹ *Da cult u femin.* I, 7.

* *De resurr. carnis,* c. 59.

Crkve. Svuda se pokazuje silnim protivnikom, čije je oružje vatrena rječitost, dijalektička vještina, ujedljiva satira. Pri tom on redovito promašuje svoj najbliži cilj. Ne zna ni za kakve obzire, prezire svaku nagodbu i više dokazuje, nego treba dokazati. Njegova metoda u raspravljanju zanosi čovjeka, a da ga ne pouči; njegova dosjetljivost vrijeđa. Izrazuje se kratko i zbijeno, ali i nejasno i grubo; za ljepotu izraza ne mari; voli pučki govoriti, a kad je u neprilici zbog riječi, smjelom tvornom silom svojom kuje nove izraze i unapređuje tako latinski crkveni jezik.³

Poput Justina i Tertulijan je prije svog obraćenja uvidio dobre i slabe strane raznih filozofskih sustava. Ali, dok se kršćanski apologet Justin znade okoristiti zdravim zrnjem, što ga je našao kod poganskih filozofa, Tertulijan u svom krajnjem radikalizmu i sarkazmu gleda u tim filozofima samo op; jenare, preziratelje Boga i ljudi, patrijarhe svih hereza, životinje slave (*animalia gloriae*).

Pri koncu drugoga stoljeća rigoristička hereza montanizma, koja je nastala u Frigiji, «uvukla se i u Afriku pod izlikom, da će stati na put tobožnjemu svjetskom duhu u Crkvi. U krilu Crkve u Kartagi porodiše se razmirice. Tertulijan, koji je još u spisu »0 krstu« (c. 1.) napadao montanističku proročicu Kvintilu, malo se izatc-ga stavi na čelo rigorističkoj sekti. Po prirodi opor i čan-grizav i k tomu prijatelj krajnosti, rado se odazvao strogim, tobožnjim reformnim zahtjevima Montanista, U "tvojim kasnijim spisima brani on sve strože nauke protiv svojih predašnjih načela te više vjeruje lažnim proročicama Prisci i Maksimili i tobožnjem Parakletu Montanu nego Crkvi. Onamo od g. 207. javlja se kao pr'staša novih proroka, najprije u 1. knjizi protiv Marciona (c. 29.), a fc-rmalno je istupio iz katoličke Crkve, čini se, tek oko g. 213., kad je počeo grdno napadati katolike kao tobožnje animalne / (psihične) ljude u opreci ® pneumatičkim Montanistima.

Sv. Jeronim misli, da su neki rimski klerici uvrijedili Tertulijana i tako mu dali povoda, da ostavi Crkvu. Ali tomu nema ni traga u spisima samog pisca, koji bi takovo što sigurno istakao u svojoj polemici protiv rimskoga klera. Brzo se Tertulijan zavadio i s Montanistima, i tako je nastala posebna sljedba Tertulijanista. Sv. Augustin pripovijeda u svom spisu »De haeresibus« (c. 86), kako je u Kartagi našao posljednje ostatke ovih heretika. Bilo ih je još veoma malo (*paucissimi*), a i ovi su svi prešli u Crkvu katoličku te joj predali svoju baziliku. Isti svetac spominje među zabludama Tertulijanovim, da je besmrtnoj duši našoj, pače i Bogu pripisivao tijelo, kao realnu supstanciju. »A nije zato, kaže postao heretik, nego zato, što je prelazeći ka Katafrižanima (Montanistima), koje biiāše prije pobio, stao i drugu ženidbu osuđivati kao tobožnje prilježništvo protiv nauke apostolske ... Na-

³ V. Bardenhewer, *Patrologie*, 1910, 157—158.

da'je je učio, da se najgore duše ljudske poslije smrti pretvaraju u demone.«

Ni Augustin ni drugi koji pisac ne zna ništa o kakovu obraćenju Tertulijanovu pod stare dane. Općenito se drži, da je umro u herezi oko g. 240.

2. Apologetski spisi Tertulijanovi.

Tertulijan pripada najplodnijim piscima. I bez obzira na sumljivu identičnost njegovu s onim Tertulijanom, koji je izdao spis »Quaestionum libri 8, De castrensi peculio liber singularis«, što ga zbirka Justinijanova »Pandekta« navodi, napisao je on preko 20 autentičnih spisa, koji su još sačuvani. Osim njih ima i takovih, u kojih se autentičnost sumlja, pa i propalih. Knjige »De spectaculis« i »De velandis virginibus« preveo je on sam i na grčki jezik. I »o krstu« bijaše napisao grčko djelo, različito od spisa »De baptismo«. Na grčki^{1*} su jezik preveli također Tertulijanov »Apologeticus«.

Iznijet ćemo redom apologetske, polemički - dogmatske i praktične spise.⁴

Gotovo svi apologetski spisi pripadaju njegovoj katoličkoj periodu. »Dvije knjige od nationes« oko g. 197. služe kao priprava za savršenije djelo Apologeticum (opus) ili Apologeticus (liber). U spisu »Ad nationes« Tertulijan hoće da obrani kršćanstvo, ali prema svom borbenom nagonu i ovdje više napada poganstvo. Strijele raznih optuiba, naperene protiv kršćana, vraća on poganima dovikujući im: »Izvadite najprije brvno iz svoga oka, onda možete izvaditi trun iz tuđega.« U drugoj knjizi podvrgava oštroj kritici pogansko mnogoboštvo, napose rimsko praznovjerje, što ga je crpao iz knjiige Varonove »Rerum divinarum libri 16«.

Još iste g. 197., brzo iza pobjede cara Severa nad protivnikom Albinom, izdao je Tertulijan drugo, u pređašnjem spisu naviješteno djelo »Apologeticum« (Branič). Iz načina, kako hvali Severa kao »najstalnijeg vladara«, razabiremo, da tada još nije izdan bio carev edikt protiv kršćana. Tertulijan u tem spisu mirnije govori, više dotjeruje svoj jezik i više se drži svoje obrambene osnove ne pazeći toliko na pogansku svjetinu koliko na rimske namjesnike u pojedinim pokrajinama. Služeći se tu i tamo Minucijevim Oktavijem, pisac apelira na osjećaj istine i pravde u rimskih sudaca: »Istina ne moli niti se čudi svojoj sudbini. Zna, da ovdje na zemlji živi poput stranca, da se među strancima može lako namjeriti na neprijatelje, a da joj je uostalom na nebu porijeklo, postojbina, nada, čast i **dostojanstvo**. Jedino ovo traži ona međutim, da ne bude osuđena prije nego **eu je** spoznali« i saslušali (c. 1). Postupkom svojim protiv kršćana

⁴ V. Bardenhewer, Geschichte der altkirchl. Literatur, II, 351 ss.

rugaju se pogani svim pravnim načelima. Pisac najprije brzo pretresa tajna zločinstva, zbog kojih tuže kršćane, naime čedomorstvo, tijastejske gozbe i rodoskvrnuće (c. 7—9). Ali dulje se bavi optužbom zbog javnih zločinstava, t. j. zbog neštovanja rimskih bogova (c. 10—27) i zbog tobožnje uvrede veličanstva (c. 28—45). Kršćani se klanjaju jedinomu pravom Bogu, dok pogani žrtvuju ljudima i demonima, a to se protivi jedino istinitom mono-teizmu. Cara visoko štiju kršćani, jer njegova vlast potječe od Boga, i »po Bogu je car toliki«. Prekrasno opisuje Tertulijan neporočni život kršćana (c. 39) i pobija prigovor, da su tobože neprijatelji države. Pri koncu ističe veliku razliku između kršćanstva i filozofskih sljedaba (c. 46—47), brani dogmu kršćansku o uskrsnuću mrtvih (c. 48—49) i završuje (c. 50) poletnim prikazivanjem triumfalnog mučeništva kršćana.

U vezi s Braničem i brzo iza njega napisao je Tertulijan zlatno djelo »O svjedočanstvu duše protiv pogana«. On ne će da se pozove na svjedočanstva poganskih filozofa, pjesnika i učenjaka u prilog kršćanskoj vjeri. To se većira poziva na starije svjedočanstvo naše duše i na nutarnju svijest o egzistenciji jednoga vrhovnog Boga. U donekle instinktivnim izrazima, željama i zakletvama: »Bog dao! Ako Bog da! Bog platio! Bog te blagoslovio! Bog vidi! Bog mi je svjedok i sudaci Tako mi Boga!...« bezazlena duša daje oduška svom čvrstom uvjerenju, da ima jedan Bog, koji vlada svim svijetom. Pa i za egzistenciju zlih duhova svjedoči (sama poganska) duša, kad u kletvi i kod oduravanja spominje sotonu, što ga mi kršćani zovemo an'elom zloće, začetnikom svake zablude, upropastiteljern svega svijeta. I svoju vlastitu besmrtnost posvjedočuje duša, gdje pokojnicima i pepelu njihovu želi mir i pokoj. Što su općenitija ova svjedočanstva, to se više oslanjaju na samu narav ljudsku i zato su to božanstvenia. A ne daju se ispričati, koji za njih ne mare. U ovoj svijesti Tertulijan apostrofira dušu: »Propovijedala si, dušo, Boga, ali ga nisi potražila. Nečiste si duhove klela, ali ujedno im se klanjala. Paklene si muke naslutila, pa ih opet nisi izbjegavala. Okusila si ime kršćana, pa si opet progonila kršćane (c. 6).« Time, što je pisac samoj duši dao da svjedoči, sav se spis odlikuje duhovitošću.⁵ Uostalom taj spis obuhvaća samo šest poglavlja, koja dokazuju misao izrečenu u 17. poglavlju Braniča: »O testimonium animae naturaliter christianae! O svjedočanstvo duše, koja je već po nekom prirodnom nagonu kršćanska!«

Spis »Protiv Židova« (14 pogl.) po sadržaju i povodu svome nalik je na dijalog Justinov s Trifonom. U prvih 8 poglavlja Tertulijan pokazuje, kako se milost Božja, koju su Židovi lakoumno izgubili, obratila neznabošcima. Namjesto starog zakona odmazde nastupio je novi zakon ljubavi, Mes'jska su prorocanstva ispunjena u Isusu Kristu; osobito se ističe kronologijski

⁵ V. Kihn, *Patrologie*, I, 239.

KVINTO SEPTIJE FLORENCJE TERTULIJAN

dokaz za dolazak Kristov na temelju Danijelovih sedamdeset sedmica godina. Posljednja poglavlja (9—14) izvadak su iz treće knjiga protiv Marciona, a možda potječu od kakvog kompilatora.

U monlanisti.kom spisu ili otvorenom pismu »*Ad Scapulam*« lu je-eni g. 212.) Tertulijan prosvjeduje protiv silničkih načela progonitelja prokonzula Skapule, jer »se protivi pojmu religije siliti koga na ovu ili onu religiju.«⁸ Skapula je u progonstvu kršćana dalje pošao nego drugi rimski namjesnici, jer ih je dao baciti pred zvjerad ili spaliti. Tertulijan ponavlja tu neke misli svoga »Braniča« i sjeća prokonzula suda Božjega, koji da se već najavljuje totalnim pomrčanjem sunca.

3, Dogmatsko - polemički spisi.

Uz »Branič« ističe se djelo »O zastari protiv heretika« (De praescriptione haereticorum) kao ponajbolji spćs Tertulijinov. Već u Branīču (c. 47) natuknuo je on program ovoga spisa: »Lako unaprijed odbijamo sve krivotvornike temeljnim prigovorom, da je pravilo istine ono, koje potječe od Krista te je f .redano po njegovim drugovima; i dokazat ćemo, da oni tumači, koji se toliko razilaze od njih, pripadaju mnogo kasnijem doba.« Iz zaglavnih riječi (c. 44) razabiremo, da je pisac brzo iza »Branīča« sastavio ovo općenito djelo prije nego *će se u* pustiti ti pobijanje pojedinih hereza.

U uvodu se (c. 1—14)⁷ Tertulijan osvrće na postanak i bit hereze, na samovoljnu njezinu špekulaciju u vezi s poganskom filozofijom, i pokazuje, kako su hereze žalosna, ali potrebna zla, jer treba da se vjernici prokušaju. Heretici su krivi proroci, lažni apostoli i antikristi (c. 4). Gnosiici polaze od suma je kao ishodišta i krivo se pozivaju na riječ Kristovu: »Tražite i naći ćete«, jer ova vrijedi za one, koji *još* nisu došli do istina. Kad nam apostol veli; »Ispitajte sve i zadržite dobro«, nije time rekao, da ćemo kršćansku vjeru naći tek na putu filozofske špekulacije. Slobodno istraživanje, koje može biti dopušteno ii svoje vrijeme i na pravi način kod nekih predmeta, nalazi ipak svoju granicu ti pravilu vjere (c. 13). Iko ne će da što zna u opreci s ovim pravilom vjere, sve zna.

Sada (c. 13—19) pisac točno fiksira temu. Svi re heretici pozi'aju na Sv. Pismo, što ga ipak okrnjuju ili interpoliraju ili samovoljno razlazu i «vraćaju. Time umaraju jake u vjeri, predobivaju slabe i uzbuđuju mnogo sumnja o vjeri. Treba im zato zakrčiti *put* i ne pripustiti ih vjerskoj raspravi na temelju Sv. Pisma. Prepirka se može riješiti, ako isključivo u ovom smislu fiksiramo temu: *Kom; pripada sama vjera? Čije su sve knjige Sv, Pisma? Od koga i otkada potječe kršćanska nauka? Po kome i komu je ona predana?* Namjesto krive metode pozivanja na Sv. Pismo valja obratno ovako argumentirati: Gdje se nalazi istina nauke i kršćanske vjere, tu se nalazi također istina svetih knjiga, njihovih tumačenja i svih kršćanskih predaja.

⁸ »Nec religionis est cogéré religionem« (c. 2).

⁷ Por. Dr. H. Kihn te također Bardenhewer, II, 359—363.

Tertulijan razvija osobito trostruki prigovor (*praescriptio*) protiv hereza; *1. prigovor istine*. Tu pisac izvodi načelo predaje i dokazuje, da katolička Crkva ima i čuva istinu predanu od Krista i od apostola. Jer samo one Crkve čuvaju božansku i apostolsku nauku, koje su osnovane od apostola i koje potječu od njih. U njima imamo sve, što god je Krist primio od Boga, apostoli od Krista i apostolske Crkve od samih apostola. Da je nauka ovoga vjerskog pravila ili simbola apostolska tradicija, slijedi iz toga, što smo u zajednici s apostolskim Crkvama te nemamo oprečne nauke, »Ovo je svjedočanstvo istine.« (c. 21)

Protiv gnostičkoga prigovora, da apostoli tobože nisu sve znali niti sve priopćili, ili da razne Crkve nisu sve dobro shvatile, pisac ističe zajedničku nauku svih kršćanskih Crkava kao apostolsku predaju. Da nije to tako, vladala bi zabluda u Crkvi sve do nastupa gnostika; a to se protivi zdravom razumu, jer je hereza mlada od nepokvarene nauke (c. 22—29). Tako Tertulijan iza historijske digresije o zabludama gnostičkih sljedaba, dolazi do drugog dokaza iz prigovora *prvenstva istine ili zastare* iex *praescriptione principalitatis* (veritatis).

2. Taj se dokaz razvija od 31. do 36. poglavlja. Katolička je nauka starija od hereze. To povijest dokazuje. Prema priči Gospodinovoj božanski je Sijač najprije dobro sjeme posijao po njivi, a kasnije je neprijatelj posijao kukolj. Heretici ne mogu dokazati, da potječu od apostola, jer se njihova nauka protivi nauci apostolskoj. Tako u *jedinstvu nauke* imamo novi dokaz za istinu. Prije postoji tijelo nego sjena mu, prije prasluka nego karikatura, prije istina nego hereza, (c. 29) Ranije porijeklo istine u katoličkoj Crkvi dokazuje njezino pravo vlasništva, (c. 35) Još jasnije se to vidi u povijesti onih Crkava, u kojima su apostoli lično naučavali. Tako su ove Crkve u Korintu, Filipima, Solunu, Efezu i osobito u Rimu. Ova je Crkva blaženija, jer su tamo poglavice apostola svu nauku svoju potvrdili svojom krvlju; tamo je naime Petar raspet poput Gospodina, a Pavlu su odrubili glavu. U toj Crkvi nalazi se apostolska nauka u suglasju s pravilima vjere, prava administracija sakramenata (krsta, potvrde, Euharistije) i pripravnost na mučeničku smrt. (c. 36)

3. Kao treći dokaz pridolazi *praescriptio proprietatis, dokaz na temelju zakonitog vlasništva*, (c. 37—40) Crkva naime zakonito ima i čuva Sv. Pismo; njoj je Krist povjerio čitavo vjersko pravilo, i zato se heretici ne smiju pripustiti, da se pozovu na Sv. Pismo. Gnostici nisu ni kršćani, jer nemaju od Krista ono, što su samovoljnim izborom (*de sua electione, odatle ai'Q&01<;, haeresis*) poprimili. I kao nekršćani nemaju prava na kršćanske spise. S potpunim pravom može im Crkva doviknuti: Odakle ste? Otkada i otkle potječete? Što se pačate u moje vlasništvo, kad niste moji? ... Ja sam od samih začetnika, kojima je stvar pripadala, primila sigurna prava vlasništva. Ja sam baštinica apostola. Kako su oni ustanovili poklad vjere, tako ga se ja držim. Nauka pak heretika razilazi se s apostolskom naukom (c. 37). A gdje se različita nauka nade, tu treba i uzeti, da su Sv. Pismo i tumačenje njegovo iskrivili (c. 38), Sotona je prvi začetnik ovog izvrtačenja. On hoće da obori istinu pa zato opo^J naša i svete sakramente u poganskim misterijima, (c. 40)

U posljednjim poglavljima Tertulijan jako dobro ističe i neke lične kriterije, po kojima se heretici raspoznaju, (c. 41—45)

KVINTO SEPTIJE FLORENCJE TERTULJAN

*
»
*

Katoličkoj periodi Tertulijanovoj pripada i spis »0 k r s t u«, koji zajsijeca i u liturgiku. Pisac protiv heretičkih Gajana brani potrebu i milosnu moć krštenja, koje u jednostavnosti simbola vode slavi moć božansku i veličanstvo djela Božjega. U vezi s krsлом ističe također pomazanje krštenika u sakramentu potvrde. (c. 6—8) Ispravno uči, da u sili svaki može krstiti, i da uz krst vodom ima i krst po krvi. (c. 16—17) U 18. poglavlju spominje i krst djece, što ga ipak ne odobrava, želeći, da »postanu kršćani, kada uzmognu spoznati Krista.« Nedosljedno i protiv svoje nauke o istočnom grijehu pita: »Zašto se nevinna dob žuri da dobije oprostjenje grijeha?« Crkva se po Origenu već u apostolsko doba držala u praksi krštenja djece, te je i u afričkoj Crkvi krivo mnijenje Tertulijanovo naišlo na prigovor sv. Ciprijana i njegovih biskupskih drugova.

*
»
*

Iz montanističke periode pišćeve potječu ovi polemički spisi: 1. *Protiv Hermogena*. Bijaše to slikar u Kartagi, koji je učio gnostički dualizam i stvorenje svijeta iz vječne materije. Protiv istog Hermogena napisao je Tertulijan propalo djelo: »0 porijeklu duše« (De censu animae). 2. Spis »*Protiv Valentianova*« sarkastički se ruga nauci o eonima (svjetskim duhovima) i okultizmu ovih gnostičkih heretika. 3. U djelu »*Pet knjiga protiv Marciona*« pisac oštroumno pobija gnostičke zablude Marcionove o tobožnjem različitom Bogu Starog Zavjeta i Bogu Novog Zavjeta te o tobožnjoj nepomirljivoj opreci između jednog i drugog Zavjeta; dalje on dokazuje mnogobrojna protivurječja Marcionova i opravdava sva četiri evanđelja, dok je Marcion pripustio samo evanđelje sv. Luke pa i ovo samo u okrnjenom i iskrivljenom obliku. Prva od ovih knjiga napisana je g. 207.

Mali spis »*Scorpiace*«, t. j. lijek protiv uboda štipavca (gnostičkoga), raspravlja o dužnostima i zaslužnosti mučeništva za vjeru. Gnostici, zazirući u svojoj kukavštini od mučeničke smrti, truju vjernike otrovom svoje hereze i kušaju ništetnim razlozima opravdatj odmetnuće od vjere u progonstvu. U spisu »*Protiv Prakseasa*«, antitrinitaraca Tertulijan brani »trojstvo« osoba (c. 2) i žigoše zabludu o utjelovljenju i raspinjanju Oca. U raspravi »*O duši*« (58 pogl.) pisac oštroumno odgovara na tri pitanja: Što je duša? Odakle potječe? Što postaje duša poslije smrti? Ako veli, da je duša tijelo, valja znati, da tim izrazom shvaća realnost,⁸ kaošto i Bogu u tom smislu pripisuje tijelo. Uostalom jasno ističe duhovna svojstva duše i sličnost s Bogom. Ali o porijeklu duše krivo uči, da tijelo *i duša* nastaju kao klica u krilu materinu; a to je t. zv. traducijanizam ili generacijizam. Tertulijanu sve duše iza smrti dolaze u podzemni svijet do sudnjega dana. (c. 55) Jasno ipak uči istočni grijeh i otkupljenje po Kristu, boljem Adamu. — Tu nauku pokrepljuje spis »*O tijelu Kristovu*«, gdje pobija doketsku zabludu o prividnom tijelu i uči pravo utjelovljenje Kristovo

⁸ Nihil enim, si non corpus (c. 7).

u Djevici Mariji. U uskoj vezi s tom knjigom spi? *0 uskrsnuću tijela*« (63 pogl.) po sličie om spisu Atenagorinu uči činjenicu budućeg uskrsnuća mrtvili» teme'ju razuma (c. 2—17) i Sv. Pisma (c, 18—51), i dalje ističe svojstva uskrsnulog tijela i njegovu identičnost s našim sadašnjim tijelom, (c, 52—63)

4« Praktični spisi Tertulijanovi.

I ovdje ćemo se najprije osvrnuti na spise iz katoličke, onda na djela iz montanističke periode. Već g. 197., prigodom apšenja kršćana iza bitke kod Liona, sastavio je Tertulijan lijepo djelce »Opomena mučenicima« (6 pogl.), gdje kršćanske uznike potiče na ustrajnost u vjeri kraj svih progonstva. Mučeništvo prikazuje kao izlaz iz tamnice svijeta u svijetlu kuću vječnog mira. »Prekrasnoj utakmici idete ususret: sudac je živi Pog, bo'ni glasnik Duh Sveti, vijenac pobjede traje do vijeka, obdulja je sudbina anđela, stan na nebesima, slava na vijeke vjekova.« (c. 3.)

Isto je tako lijep spis »0 molitvi«, gdje tumači najprije (c. 1—9) Očenaš, što ga zove »jezgrom svega evanđelja«; u drugom dijelu (c. 10—27) pisac ističe moralne, fizičke i liturgijske uvjete dobre molitve i konačno (c. 28—29) slavi uzvišenost i divne plodove molitve, koja je bedem vjere protiv svestranih nep'atelja i svesilna te trajna duhovna žrtva. — Dragocjen je i spis »O strplji vosti« (16 pogl.). Tertulijan ovdje priznaje, da pre poput bolesnika o zdravlju, u nadi da će s milešću Božjom obuzdati žestinu svog temperamenta, (c. 1) Ponovno potiče čitače na strpljivo podnašanje samog mučemištva. Sjeća ih dugotrpnosti dragog Boga, koji šalje sunce svoje pravednicima i grešnicima, te primjera Krista Gospodina, koji nije prezreo grešnika i carinika, nego osudio osvetu Petrovu na neprijateljima i pretrpio najmučniju smrt. Bez strpljivosti nema poslušnosti ni vjere ni kreposti.

Nešto rigerističan, ali još pravovjeran jest spis »O pokori«, napisan između g. 200. i 206. Pisac tu raspravlja o pokorničkom životu grešnikovu prije krštenja i o kanonskoj pokori, koju kršćanin ima ovršiti u naknadu za teške grijehe, učinjene poslje krštenja, da tako bude opet primljen u crkvenu zajednicu. Ta je pokora moguća, ali mučna i spasonosna.

Isto tako još katoličkoj periodi pripada spis »De respectu culi« (O predstavama, oko g. 200). Tertulijan ovdje veoma oštro osuđuje i zabranjuje svim kršćanima i katekumenima sve vrste javnih predstava, kazališta, igara i utrkivanja, jer da eu to po svom duhu i postanku idolopokloničke priredbe, kojima nitko ne može prisustvovati bez grijeha idolopoklonstva. (c. 4—13) U drugom dijelu (c. 14—30) obara se na nemoralnost ovih predstava, koje uzbuđuju divlje strasti. Pri koncu u potresnim bojama prikazuje prizor konačnog dolaska Kristova i sudnjega dana,

KVINTO SEPTIJE FLORENCJE TERTULIJAN

Poslije spisa »o predstavama« nastale su dvije knjige »De cultu feminarum« (o ženskom odijelu i nakitu). Pisac najoštrije osuđuje žensku gizdavost, jer se Božjim službenicama pristoji prirrostost i čistoća kao najljepši ures. Druga knjiga revnuje protiv bjelila i drugih kosmetskih sredstava kao i protiv zlatnog i bisernog nakita i dragulja. Iz ove knjige razabiremo, da su se veoma mnoge otmene gospoje oko 200. u Africi u svojoj nošnji držale evanđeoske jednostavnosti. Tertulijan sumnja, da li će bisernim i smaragdnom ogrlicama obavijeni vrat ostaviti mjesta za krvničku sjekiru. (II, c. 13) Predaleko ipak ide, kad u zlatnom nakitu i u dragom kamenju vidi samo grijeh i demonski utjecaj. — Sličnim rigorizmom odiše spis »O pokrivanju glave djevice«, premda i ovo djelo još potječe iz katoličkoga vremena Tertulijanova. Pisac ovdje proteže propis sv. Pavla o pokrivanju ženskih glava i na one djevice, koje su položile zavjet čistoće, te bi imale biti pokrivenne glave u kući Božjoj.

Preostaju iz katoličke periode još dvije knjige »Ad uxorem« (Svojoj ženi) Svaka ima po 8 poglavlja. U prvoj knjizi svjetuje svojoj ženi, da se u slučaju njegove smrti ne bi preudala za drugog muža. Ističe prednosti udovičkoga staleža ispred ponovne udaje, koju ipak nije zasad još posve osudio. — U drugoj knjizi govori svima i osobito revnuje proti udaje s poganinom, jer je ova skopčana s najvećim pogibeljima za vjeru i ćudore, Krasno opruje sreću prave kršćanske ženidbe: »Obadvoje brat i sestra. Zajedno se mole, zajedno metanišu, zajedno poste. U crkvi Božjoj jednako se vladaju obadvoje, jednako na gozbi Božjoj, jednako u tjeskobama, u progonstvima, na odmoru. Ore se u njihovoj sredini psalmi i pjesme, te se među sobom natječu, tko će ljepše hvalu pjevati svome Gospodinu. Takvu se prizoru i zboru veseli Krist. Njima šalje svoj mir. Gdje je dvoje, tu je i on.« (II, 8)

Prirođeni rigoristički smjer umnog Tertulijana posve se izrodio u spisima, koji su napisani poslije g. 213., kad je pisac formalno pristupio montanističkoj sekti. Ovoj heretičkoj periodi pripadaju spisi:

a) »Opomena na čistoću«. Tertulijan opominje brata kršćanina, neka pomisli, da mu

je Bog smrću ženinom dao mig, e dalje živi u beženstvu. Monogamija, kaže, odgovara prvotnoj ideji ženidbe. Iako je Bog u Starom Zavjetu fec-pio istodobnu i sukcesivnu poligamiju, ipak je ona u Novom Zavjetu posve zabranjena. Tu se pisac, što se tiče sukcesivne poligamije ili ponovne ženidbe poslije smrti prvoga druga, očito protivi sv. apostolu Pavlu (1 Kor. 7, 39) i stalnoj nauci te praksi crkvenoj. Pače podržnuo se napisati grdne riječi: »Druga se ženidba ne može nazvati drukčije nego nekom vrstom bluda.« (c. 9) Sofističkim načinom uzalud nastoji da to dokaže ovim razlogom: Svi su kršćani a Novom Zavjetu svećenici, a svi se bigami ili ponovno oženjeni isključuju od svećeničkoga dostojanstva po apostolskoj naredbi. Stoga se ni svećenici ni »ŽIVOT« Godište XIV. god. 1933. br. 10. 20

laici ne smiju ponovno vjenčati. Odgovor: Svi su kršćani u Novom Zavjetu svećenici u širem smislu, jer učestvuju u općenitom svećeništvu Kristovu, premda sami nemaju višega svetog reda, koji jedini onemogućuje novu ženidbu.

b) Sličnog je sadržaja spis »O monogamiji« (16 pogl.). Pisac i tu ogorčenim i sofisticiranim načinom brani tobožnju neopravdanost ponovne sukcesivne ženidbe: »Znamo za jednu ženidbu kao i za jednoga Boga. Ali psihičkim (animalnim) ljudima, koji ne primaju duha, ne mili se što pripada duhu.« (c, 2) To su tvrdnje bez ikakva dokaza.

c) »O *posta protiv psihiká*« t. j. animalnih katolika, koji tobože nemaju razumne duše nego samo vegetativnu i senzitivnu. U opreci s ovim »animalnim ljudima« zove on svoje Montaniste »duhovnim ljudima«. Ovi osim crkvenih postova drže još i neke druge, pa na t. zv. štacijske posne dane, kad se napo drži post, do tri sata (semijejunia, t. j. u srijedu i u petak), hoće da se produlji post do navečer iza zapada sunca. Isto tako rigoristički zagovara Tertulijan za sve posne dane kserofagiju, t. j. potpuno sušenje uz komad suhog kruha i suho voće, kako je to propisano bilo samo za korizmu.

d) Najžešći je spis »O *Stidljivosti*« (22 pogl.), gdje pisac oko g. 217. kori blažu pokorničku disciplinu pape sv. Zeiirina, i ujedno uči herezu, da se poslije krštenja grijesi odmetništva od vjere, umorstva i preljube ne mogu viš» oprostiti. Ironički se tu rimski biskup zove »vrhovni Natpastir, a to je biskup biskupa, pastir dobri, blagoslovljeni papa i apostolski«, koji da se natječe s Kristom u opraštanju grijeha,

e) U spisu »O *bijegu u progonstvu*« (14 pogl.) Tertulijan posve općenito niječe, da li je kršćanima, napose svećenicima ikada slobodno oteti se progonstvu bijegom. Premda u očitoj opreci s riječima Kristovim, s crkvenom predajom i primjerom velikih i svetih biskupa, n. pr. Polikarpa smirnskoga, ipak se žilavo drži svog krajnjeg rigorizma, ističući protiv zapovijedi Kristove, da bježimo iz grada u grad (Mat. 10, 23), primjer samoga Krista, dobrog Pastira i drugu riječ njegovu: »Dobri pastir daje dušu svoju za blago svoje« (Iv. 10, 11); kao da se te dvije riječi Gospodina našega ne bi mogle lijepo složiti, da naime bježimo, dokle god spasenje stada nije ugroženo, i da ostanemo, gdje se radi o većoj slavi Božjoj i o potrebi stada. Isto tako naprećac osuđuje svaku sigurnost, koju si je tko novcima u progonstvu stekao.

f) Jednako krajnji rigorizam uči u spisu »*De corona*« (o vijencu vojničkom), gdje g. 211. opravdava vladanje kršćanskog vojnika, koji je iza pobjede nad Parćanima nosio vijenac u ruci mjesto da ga metne na glavu, i zato je bačen bio u tamnicu. Dok su drugi kršćani prekoravali ovog vojnika, Tertulijan ga je branio, kao da se nošenje vijenca protivi kršćanskoj tradiciji i istovjetuje s idolopoklonstvom. Protiv prigovora, da nema takve zabrane u Sv. Pismu, odgovara s kasnijim apsolutnim tucioristima: »Pače, zabranjeno je, što god nije (izrijekom) dopušteno.« (c. 15) I uopće tvrdi, da se vojnička služba tobože ne da složiti s kršćanstvom.

Poseban je spis svoje vrste knjižica »*De pallio*« (0 filozofskom plaštu), koju je Tertulijan napisao u privatnu ličnu svrhu, da obrani svoj postupak, kojim je poput apologeta Aristida i Justina odložio rimsku togu, da je zamijeni širim, međunarodnim, filozofskim plaštem. »S toge na palij!« to će reći od pri-

KVINTO SEPTIMIJE FLORENCJE TERTULIJAN

likes »S konja na magarca!« dovikivali bi mu porugljivo njegovi sugrađani u Kartagi. Na ove poruge Tertulijan veoma dosjetljivo i sarkastički odgovara, personificirajući plašt u njegovoj samoobrani. Toga je, kaže, haljina Rimljana, koji su vas pobijedili. Sama povijest opravdava pametnu promjenu nošnje, a osuđuje nenaravnu promjenu haljina, n. pr. izmjenu muških i ženskih haljina. U uskoj tégci Rimljani teže za višim službama i častima, dok se po plaštu, punom nabora, zaodijevamo u filozofiju. Za Tertulijana je ova haljina to dragocjenija, jer pod njom sakriva božansku mudrost. »Veseli se i klici, o plašte, jer te je odlikovala već bolja filozofija, otkad si počela zaodijevati kršćanina.« (c. 6)

Propali su spisi »0 usudu«, »0 raju«, »0 nadi vjernika«, »O haljinama Aronovim«, »O (montanističkoj) ekstazi«; a pjesme »O Sodomi« i »O Joni« potječu iz 4. stoljeća, dok spisi »0 jelima Židova« i »O Trojstvu« pripadaju Novacijanu.

Kraj sve ujedljive i prkosne **ćudi** potonjeg heretika Tertulijana, ipak već sveti Oci **pa** i današnji patrolozi uvelike **ćiene** zasluge njegove za kršćansku bogosloviju. Bardenhewer i Kihn poprijeke ističu ispravnost njegove nauke o presv. Trojstvu i njegove kristologije, premda priznaju, **da** se **nije** posve oslobodio od veriga subordinacije Sina; a o Parakletu (Duhu Sv.) veli da je on **u** Montanu **više** govorio, **nego** je Krist **iznio** u evanđelju. Osobito brani zdrava načela o tradiciji kao vjerskom pravilu i tako **•Unaprijed** osuđuje svoju kasniju herezu. I s obzirom **na** Euharistiju Tertulijanova je nauka ispravna, premda neki protestanti izvlače riječi njegove."

Sud stare Crkve o Tertulijanu razabiremo iz nekih svjedočanstva velikih sv. Otaca, Po sv. Jeronimu (De viriis ili. c. 53) čveta Ciprijan svaki je dan čitao spise Tertulijanove govoreći svom tajniku: »Da magistrum (Daj mi učitelja)!« A spisi Ciprijanovi pokazuju, koliko se on Tertulijanom poslužio, izbjegavajući njegove zablude i nastojeći više oko uglađenog oblika i jezika. Sv. Hilarije Poitierski zgodno i zbijeno veli o Tertulijanu: »Potonja zabluda njegova lišila je hvale vrijedne spise njihova ugleda.«¹⁰ Drugdje ga Hilarije ne spominje. — Ponajbolji poznavalac spisa Tertulijanovih bio je sv. Jeronim. On među ostalim svjedoči, kako su pri koncu 4. stoljeća još mnogi čitali katoličke mu spise. Zove ga »svadljivim i vatrenim mužem«, koji »se često **f**oslužio markantnim sentencijama, ali mu je govor teško razumljiv.« Isti Jeronim veoma slavi učenost i oštroumnost Tertulijanovu (Ep. 84, 2; ep. 58, 10; ep. 70, 5). Ali ga za svjedoka kršćanske tradicije ne pripušta u svemu, jer »u njemu hvalimo umni dar, ali osuđujemo herezu.« (Adv. Ruf, III, 27) I zemljak

* Bardenhewer, Geschichte der altk. Lit. II, 390—391.

¹⁰ Consequens error hominis detraxit scriptis probabilibus auctoritatem (Comment. in Matth, 5, 1.).

Tertulijanov, sv. Augustin, ne sudi bolje o njemu. Uvrstio ga je među heretike (De haer. c. 86), a kod nabiranja zaslužnih latinskih crkvenih pisaca ne spominje Tertulijana. (De doctr. chr. II, 40, 61) Najlaskavije govori sv. Vincencije Lerinski (Commonit. 24) o njemu i njegovim spisima. Ali konačno i ovaj svetac bolno vapije: »Bio je i on (Tertulijan) u Crkvi velika kušnja«, t. j. veliki kamen smutnje i krivi prorok, kojim je Bog htio da iskuša svoj narod. (Poredi Deuter. 13, 3)

L. P. Bock D. I.

fog'j\.....o o!...../ B I L J E Š K E N=====0 0.....<J g;;]

BOLJŠEVIČKI ODGOJ U MEKSIKU.

Osnove i metode protivuvjerske komunističke odgoje u boljševičkoj Rusiji točnije su poznate iz raznih publikacija. Boljševizam vodi po cijelom svijetu propagandu za te osnove, a naročito u dvjema zemljama, u kojima bjesne oluje lijevoradikalnih revolucija, u *Španiji i Meksiku*. »Osservatore Romano« piše o udžbeniku German List Arzubide-a: »Praksa bezvjerskog odgoja. Za u-potrebu u osnovnim i večernjim radničkim školama.« Ova je knjiga ugledala svjetlo u nakladi za komunističku propagandu u Meksiku godine 1933. Kako je pisac *upravnik službenog školskog nadzorništva* u Meksiku, knjiga točno odgovara okružnici »Pravci za antireligiozno djelovanje u školama« od 31. ožujka 1932. Očevidno je, da je ovo djelo odsjev ateističkih knjiga Sovjetske Unije, jer se s njima podudara i po sadržaju i po metodi.

Pred pravim tekstom nalazi se predgovor podijeljen u dvije glave. U prvoj »*Zašto se borimo protiv religije*« nastoji pisac dokazati, da je religija identična s iskorišćivanjem puka. Kao dokaz navodi neke riječi Pija XI. o poslušnosti prema poglavarima. Pokoravati se nosiocima vlasti znači potpomagati kapitalizam u spremanju budućega rata i uništavati vlastite klasne drugove na veselje i utjehu bankovnih i industrijskih knezova. Ti su dokazi sasvim jednostavno nanizane misli, koje bi trebale da se dojmje ljudi, što nemaju dosta ovidavnosti, da progledaju sofizme svake pojedine ideje. U drugoj glavi pisao napada školu kao »najbolju tvrđavu« kapitalizma. Lajička ga škola ne zadovoljava, jer se ona ne brine za religiju pa tako i dalje pušta, da religija radi za kapitalizam. Škola dakle mora biti bezvjerska, a da uistinu bude bezvjerska, mora biti *materijalistička* t. j. mora učiti »istinu, istinu i samo istinu«. Kao dokaz za to navodi pisac pomrčinu sunca, koju neuki smatraju znakom Božje srdžbe. Kad se rastumače uzroci tog pojava, onda nestaje bojazni, koja se o-sniva na opstanku Božjem.

Zatim slijedi pravi sadržaj, koji se dijeli u dva dijela, prvi za djecu ispod 10 godina, a drugi za starije, čak radničkih i večernjih škola. Pisac primjećuje, da se bezbožnost ne smije nametnuti *slijepo i fanatički* nego tako, da to djeca svijesno zaključe po svojoj spoznajnoj moći. Djecu treba učiti da pro-